

DR. KOVÁTS ANDOR

KECSKEMÉTI JOGAKADÉMIAI TANÁR

SZOCIOLÓGIAI JEGYZETEK

KECSKEMÉT
SZÉL NÁNDOR KIADÁSA
1914

E füzet a szociológiai irodalomban megkülönböztetni szokott iskolák ismertetéséből egyelőre a Comte- és Spencer-féle tanok összefoglalását tartalmazza abban a terjedelemben, amilyenben e tárggyal a kecskeméti jogakadémián tartott jogbölcseleti előadásaim során a jogbölcselet bevezetésül foglalkoztam. Nem akar tehát a tárgyalatnak igazi értelemben vett monográfiája lenni, csak az ifjúság olyan tájékoztatója, aminő eddig, tudtommal, nem állott rendelkezésre.

Kecskemét, 1914. március.

Dr. Kováts Andor.

Főosztás.

I. A szociológia fogalma. II. A szociológia és a természetjog. III. A szociológiai iskolák. IV. Általános jellemzésük. V. Comte. VI. Spencer.

I. A szociológia a társadalomnak természettudományos alapon álló magyarázata. – Ez a szó: szociológia, tehát szükségszerűleg és mondhatnám első sorban bizonyos negatívumot jelent. Eo ipso, a maga fogalmából folyólag szembehelyezkedik mindazokkal a tanításokkal, melyek szerint az ember szellemi élete s így a társadalmi alakulásuk is más, mint empirikus módon volnának kiismerhetők s hogy e tüneményekre is nem az általános természettörvények, hanem valamely másfajta, különös, természetfölötti szabályszerűségek állanak.

Kétségtelen, hogy ma szociológia alatt csupán ilyen materialista alapon monisztikus társadalom-magyarázatok értetnek s ép illetően jellege az, ami a szociológiát új tudománnyá teszi.

Eme fölismeréseknek tehát az a lényegük, hogy a társadalmi tünemények ép oly kevésbé függenek össze a régi theologusok tanította természetfölötti hatalmak irányításaival, mint amely kevésbé igaz az a modern tanítás, hogy azokat az emberek különböző politikai reformok által módosíthatják. „A . valóságban úgy áll a dolog, hogy a társadalmak természeti törvényei csak úgy uralkodnak felettünk, mint akár az astronomiai, fizikai, kémiai törvények”. *) S az emberi befolyás és irányítás itt sem mehet tovább, mint pl. a fizikai és kémiai tüneményeknél, ahol azok természetes rendjét némelykor tökéletesíteni, irányítani, szolgálatunkba állítani vagyunk képesek. Ezt a társadalmi tünemények területén is megtehetjük, s ebben fog állani az eszméknek a társadalmi életre való önálló hatása, de a reformok csak akkor lesznek maradandók, ha eltalálták azt az irányt, amely felé a társadalom egyébként is halad, – különben pedig, ha időre-órára meg is

¹⁾ Kun S.: A sociologia. Athaenum. (1897.) 94

tudják zavarni az evolúció rendes folyamatát, a végén mégis kudarcot vallanak.

Azonban, ha elsősorban bizonyos tagadás is az, amivel így a szociológia elibénk jő, hogy t. i. mi nem akar ő lenni, – büszke elégtételül szolgálhat az őt emiatt megvádolókkal szemben az, hogy az e negatívumra következő pozitívum, amikor tehát most már azt mondja el, hogy mi akarok lenni: a tartalom oly gazdagságát tárja elénk, ami már magában jogosulttá teszi azt a felfogást, amely a szociológiában minden tudományok betetőzését látja.

A szociológia ugyanis azon tudománynak vallja magát, amely fel akarja tárni a különböző társadalmi tünemények egységes eredetét, összefüggését, szerkezetét, a tünemények megkülönböztető jellemvonásait és egész fejlődését, vagyis egymásra következésük s a jövőben várható alakulásuk törvényeit, azaz: megállapítani törekszik a társadalom statikáját és dinamikáját.¹⁾

A szociológiának tehát ez a három problémája volna: 1. kimutatni, hogy a társadalmakban általában törvényszerűség uralkodik, 2. kimutatni, hogy általánosságban mily természetűek ezek a törvények, – s 3. hogy melyek azok egyenként.

Eddigélé csak az 1. kérdés tekinthető igenlőleg eldöntöttnek; a 3. kérdés tekintetében szintén becses anyag birtokában vagyunk, mert hogy a társadalmi élet különböző területein számos különböző törvény valóban érvényesül, kimutattatott²⁾; azonban a 2. kérdés, az, hogy ezek a különböző törvények lényegeikben milyen természetűek, hogy mi bennük azonkívül, hogy mindnyájan a társadalomra vonatkoznak, az azonos: – ez még mindig válaszra vár.³⁾

II. Azonban meg kell állapítani azt, hogy mindezekkel a kérdésekkel törődni nem a szociológiának nevezett tudomány kezdett először; ez csak” új alapvető álláspontokat hozott, új methodusokat, azokat a nuovi horizonti-t, amelyek az újabb időknek a szociológia által mind fölhasznált tudományos eredményei óriás-halmazáról nyíltak meg előtte; egyébként azonban a társadalmi tünemények felőli tudományos vizsgálá-

¹⁾ Loria: A szociológia feladata és iskolái 10.

²⁾ Igen fontos e tekintetben a bruxelles-i szociológiai intézet működése. (Erről bővebben: Dokumente des Fortschritts. 1913. 764.)

³⁾ Irodalmunkban az egyetlen határozott állásfoglalás e legutóbbi kérdés felől a Somló Bódogé volt, aki (Törvényszerűség a sociológiában) c. füzetében arra a következtetésre jut, hogy a szociológiában az általános törvényeknek csak egy faja lehetséges, a lélektani törvények alkalmazásából eredőké (13. 1.), mert a szociológia tulajdonképp csak alkalmazott lélektan (5. 1.), amelynek végső elve csak egy, a lélektani törvényekkel azonos elv lehet. A többi kifejtések – többé vagy kevésbbé – eklektikusak.

lódás minden időkben megvolt, amióta emberi műveltségről szólhatni. Csakhogy más volt, mint a mostani. A mai szociológia szintheticus tudomány, amely a társadalom minden: politikai, jogi, gazdasági, vallási etc. jelenségében csak egy egységes valami különböző oldalait látja s azokat a különböző szaktudományok megállapította tények és számok összegyűjtött világosságánál vizsgálja át és a társadalomról összefoglaló ismeretet ad.

Ez az egyetemes felfogás volt az, ami régebben hiányzott.

Eltékintve Platon és Aristoteles általános műveitől, kiknek azonban minden szavából koruk s világuk bájosan kicsiny s a mi viszonyaink nyelvére le nem fordítható keretei szólnak ki,¹⁾ – az ó- és középkorok csak ezzel vagy amazzal a társadalmi jelenséggel foglalkoznak s még ezen particularistikus vizsgálódások is elfogult színezetűek az ép tárgyalt jelenségnek a többiekénél fontosabbnak tartása folytán. Maguk a görögök az embereknek a társadalomban s az államban való egymáshozí viszonyát leginkább az erkölcs szempontjából nézték (Protagoras, Platon), míg Rómában a társadalom életnyilvánulásai közül a jog az, ami hasonlíthatatlanul nagyobb mértékben örvend érdeklődésnek, mint egyebek. A középkort a vallásos felfogás tartotta hatalmában s ennek folytán a szintén vallásos szellemben tárgyalt állam- és társadalomtan is a keresztyén theológiába kebleződött be: Istené a legfőbb hatalom mindenkben s az állam s a társadalom is csak theokratikus constructio lehet.

A 16. században az isteni auctoritasnak az egyházi írók hirdette elméletét a természetjogiaknak nevezett s különböző jogi fictiókkal és deductiókkal operáló társadalom-, de inkább csak állam-magyarázatok váltják föl.

Ezt a hajdan annyira becsesnek tartott természetjogot a XIX. század második fele döntötte le a piedesztálról s különösen azok az írók, akik már az új tudományt: a szociológiát művelőknek tartották magukat, szerették rásütni a pártoskodó tudománytalanság s a politikai tendenciák szolgálatában állás szégyenbélyegét. Legújabbban azonban mig egyfelől mindjobban elösmertetik a természetjognak a legújabb kor állami és jogi életében bekövetkezett reformok létrejövetele körüli nagy szerepe, addig másfelől az is megállapítást nyert a szociológia eddigi pályafutása alapján, hogy az az objektivitás, amelyet ő a természetjogban hiányolt, de magának annál jobban arrogált, benne

¹⁾ Amíg azonban az ókori írók azt akarták megállapítani, hogy milyen *legyen* a legtökéletesebb társadalom szervezete, addig a szociológia helyesen csak azt vizsgálhatja, hogy a társadalom *valóban* milyen vagy milyen volt. (M. Társtud. Szeml. II. 393. A szociológia módszere.) Igaz, hogy e programjához épenséggel nem marad, amint ismételtén rámutatunk, hű.

sincsen meg s hogy amannak tudományos nívóját az övé sem igen haladja túl.¹⁾

Mind erősebb ma már a rámutatás, még a céhbéli szociológusok, így a kiváló Durkheim részéről is²⁾ arra, hogy a szociológiai elméletek eddig még mivel sem haladták meg azt a színvonalat, amelyet ideológiainak szokás nevezni: azaz induktív kutatás helyett előre formulázott szubjektív állításokat akarnak igazságokká avatni. A különböző írók aszerint, hogy melyik társadalmi jelenséget, a vallásit, a fajit, a gazdaságit etc. tartják a legfontosabbnak, „alapvető”-nek: az egyéb jelenségek értékelésében, kritikájában ezen adott princípium által vezettetnek s a társadalom jelenlegi berendezését aszerint tartják többé vagy kevésbé átalakítandónak, hogy az illető jelenség részesül-e benne alapvető voltával arányos figyelemben. Mindezeknél fogva a szociológia sosem lehet objektív, csak a causalis nexusok felderítésén dolgozó, úgy mint ezt a természettudományoknál látjuk, benne mindig jelentékeny a teleologikus elem, amely a jelenlegi társadalom leírásán kívül megjelöli annak a jövőben miként kívánatos fejlődését is, – oly részletek, amelyek a természettudós munkáiból okvetlenül hiányzanak, hisz a természet úgy sem hallaná meg, bármily kívánatosnak festené is az, hogy a fizikai vagy biológiai tünemények a jövőben másként menjenek végbe, mint eddig.³⁾

III. Azonban térjünk vissza tárgyunkra, a szociológia kifejlődésének ismertetésére.

A fõnt adott fogalom-meghatározásból nyilvánvaló a szociológia által megvizsgálandó terület óriási határúsága, hiszen nincsen az emberi tudásnak oly köre, amelynek a társadalmi életjelenségekkel egy vagy más köze ne lenne és így világos az is, hogy a szociológiának az összes többi tudományokat fel kellene használni a maga épületének fölemeléséhez; – filozófiai magaslatra kellene emelkednie, hogy ellát hasson a társadalmi tünemények legmélyebben fekvő okaiig, hisz az egyes szaktudományok által összehordott anyag áttekintése és tanulságainak a felvetett problémák nézőpontjából való nagy összefüggésekkel dolgozó színházise csak így lesz lehető. És valóban, ez a meggondolás, hogy t. i. a társadalmi tünemények bonyolult szövevényeibe, azok lehető kibogozásának reményével csak az összes többi tudományok fegyverzetével fölvértezett léphet be s azok csak mintegy bevezetésül szolgálnak a szociológiába, – ez vezette Auguste Comte-ot is, midõn a tudományok általa eszközölt osztályozásában, amelyet e nehéz kérdés⁴⁾

¹⁾ Menzel: Naturrecht und Sociologie 7. .

²⁾ Durkheim: Die Methode der Sociologie 99.

³⁾ Menzel id. m. 59.

⁴⁾ Pulszky: A jog és állambölcsészet alaptanai 4–15 l.

máig legtökéletesebb megoldásának látnak igen sokan: a hatalmas jövőjűnek tartott szociológiát helyezte a tudományok hierarchiája legmagasabb csúcsára.*)

De, hogy a szociológia a neki előlegezett e bizalomnak még mindig nem felelt meg, hogy a szociológiában ezt a szintetikus jelleget még mindig nem lehet megtalálni, ezt mindennél jobban illusztrálja az a magát önkéntelenül fölkínáló s a szociológia irodalomtörténetébe közhasználatos osztályozás, amely a szociológia művelésében kialakult bizonyos főirányokat, iskolákat különböztet meg aszerint, hogy az egyes iskolákhoz tartozó írók a társadalmi tüneményeket a földi világ melyi másfajta tüneményeihez tartják benső lényegük szerint legközelebb esőknek, legrokonabbnak és így a másfajta tünemények közül melyik az a kör, amelyben észrevett szabályszerűségeket a szociológiában a legkönnyebben hasznosíthatni.

Az ezen a szemponton sarkalló classificatio a szociológia irodalomtörténetében a következő iskolákba sorozza az egyes írókat: 1. lélek tani, 2. biológiai v. organikus, 3. gazdasági és 4. a történelmi és néprajzi alapon összehasonlító irány.

Az alábbiakban ez iskolák közül a két elsőnek adjuk rövid ismertetését.

IV. Mindezeket az iskolákat előljárójában általában jellemezve, kell jelteni róluk, hogy sok eddig ismeretlen adat összegyűjtésével a társadalmi tünemények gondos megfigyelgetésével mindenestre derék munkát végeztek s leíró-részeik mindig értékesek maradnak. Azonban amidőn ezen túl menve: a megfigyelt tüneményekből már a „törvény”-eket akarták levonni vagy megjelölni a jövőben várható alakulásokat ebbeli tanításaik egyéni, olykor meg épenséggel pártpolitikai vágyaik tükröznek, épen úgy, mint ez a természetjogásznál is látható volt Ezeknek vesszőparipáját, amelylyel a legkülönbözőbb elméleteket és tendenciákat egyformán meg lehetett indokolni, t. i. a „társadalmi szerződés” fictioját, a szociológusoknál a „fejlődéstörvény”-éé váltja föl amely szintén mindenre használhatónak bizonyult. Hogy a társadalmi jelenségek körében törvényszerűségként jelentkezik az állandó fejlődés: erre az önmagában helyes tételre, mint indokolásra a legheterogénebb állítások is nyilván visszavonatkotathatók; aszerint, hogy az író, a magas világnézetéből, politikai vagy erkölcsi álláspontjából kifolyólag, mely tényezőket tartja a fejlődés előrevivőinek s melyeket hátráltatóinak hogy mily társadalmi berendezkedéseket tart rosszabbaknak s milyeneket kellemesebbeknek, azaz egy magasabb fejlődési fokon állóknak más és más irányú lesz szociológiája is, egyszer demokratikus, mások]

*) Lewes: A philosophia története III. 527.

konzervatív, talán radikális, esetleg anarchista. Szubjektivizmus, tendenciák szolgálata ez, semmivel sem különben, amint a természetjogászok cselekedték.¹⁾ Mindennél inkább meggyöngítette azonban a szociológiába még csak pár évtizeddel előbb is vetett hitet a hangoztatott törvényszerűségek be nem váltja. E tekintetben elég a gazdasági szociológiára, közelebről a marxizmusra utalni: Marx szerint az ő idejében már virágkorát élt kapitalizmus önmagának ássa a sírját, mert a tőke mindnagyobb mérvű koncentrációjával mindközelebb jó az a nap, amelyen a már végsőig kizsákmányolt munkások egyszerűen ki fogják sajátítani a már a végsőig koncentrált termelési üzemet, hogy az így jóformán önmagától összeomlott régi társadalom romjain megteremtsék a „jövő társadalmát”. Azonban múltak az évtizedek és sem a szocializáció, sem a koncentráció, sem az akkumuláció, sem pedig az elszegényedés nem haladt abban az irányban, mint azt Marx jósolta²⁾, sőt ellenáramlatok által itt is, ott is jelentékenyen visszaszorított. így a hírhedt összeomlásig az eddigi tempót véve alapul, okvetlenül évszázadoknak is el kell még telniök; már pedig a nagy nap ily bizonytalan messziségű jövőbe való kitolása alig felel meg Marx tanításainak, amelyekből a proletariátus mozgalmának ifjú korában a nagy Kladderadatschnak eljövételét már a legközelebbi vagy az azután következő válság kitörésének idejére („a legközelebbi csütörtök”) próféciálgatták – (eltekintve attól, hogy e válságok is mind ritkábbakká válnak s hatályaikban sokkal kevésbé rettenetesek, mint a régiek.)³⁾

Egyébként pedig a szociológia fent mondott irányai közül a lélektani az ember lelki, a biológiai vagy organikus irányzat a szerves testek élettani tüneményeivel tartja közel hasonlatosnak a társadalmi tüneményeket; a gazdasági szociológia a gazdasági tényező által véli őket irányítottaknak; az etnográfiai és történelmi alapon összehasonlításokkal dolgozó iskola végül összeveti a térben és időben különbözőleg jelentkezett társadalmakat, hogy egyezéseik- és eltéréseikből vezesse

¹⁾ Menzel id. m. 25.

²⁾ Sombart: A szocializmus és a szociális mozgalom 67. köv.

³⁾ Épen a nagy forradalmi napnak ilyen ad graecas calendas eltolódása hivta voltaképp életre a Bernstein-féle revizionizmust, amely a szenvedő emberek sorsát már a jelenben akarja elviselhetőbbé tenni, ha már egy közeli jövő reményével őket jöltartani nem képes. (Oppenheimer: A marxizmus és a revizionizmus vitájához. Húsz. Száz. 26. k. 217.) És bár újabban Kautsky, az orthodox marxizmus vezére tiltakozott is az ellen, mintha Marxnál lehetne egy olyan tanítást találni, amely szerint egy válság a kapitalisztikus termelést egyszerre meg fogja állítani, – Bertrand azon nyilatkozatából, amelylyel tiltakozik a politikai nonsens-nak nevezett katasztrófa-elmélet ellen, ami tehát nem képezheti egy politikai párt programját, nyilvánvaló, hogy ez a theoria az orthodox marxizmusnak előzőleg igenis integráns részül tekintetett. (Földes: A szocializmus II. 197.)

le a bennük mindenütt és minden időben egyformán érvényesült törvényszerűségeket.

V. A lélektani irányzat Comte-ban (1798–1857), a nagy francia filozófusban ormólik, őt tartják egyébként a szociológiai tudomány megalapítójának is.¹⁾ S aki ehhez képest valóban meg is jelenítette a szociológia minden hibáit. Tanításában a kalandos Saint-Simon grófhhoz hasonlóan, szubjektív, gyakorlati, politikai tendenciákat állít feles szolgál, amelyek kivezessék Franciaországot a forradalmak okozta súlyos állapotokból, – oly óhajtás, amiben Comte megegyezik a XIX. század első harmadában kifejlődött u. n. francia hittani iskolába tartozó Írókkal; akik, mint De Maistre, az ultramontanizmus atyja, De Bonald és némileg a katolikus Rousseau-nak nevezett Lammenais, a keresztyén szocializmus előfutárja is, reakcionárius írásaikkal – minden a forradalom által termelt baj a vallástalanság következménye s a legbiztosabb antirevolucionárius orvosság az egyházi abszolutizmushoz való visszatérés, – a középkor theokratikus irányzatát látszanak új életre kelteni. S akikkel, bármily jelentékeny is az eltérés köztük s Comte között a baj orvoslása mikéntjében: még abban is megegyezik, hogy a társadalom reorganizációjára vonatkozó gyakorlati eszméi öneki is hátrázottan konzervatívek.²⁾ Ami többek közt ezen gondolatmenetéből is kitűnik:

A társadalomnak a legutóbbi időkben lejátszódott válságai a theologiai és metafizikai gondolatok összekeveredése által előidézett értelmi fejtelenségnek következményei. A pozitivizmus megvalósítván az eszmék egységét, az értelmi anarchiát megszünteti s így ő a társadalom békéjének egyedül alkalmas megteremtője. Ennek a pozitivizmusnak már csak azért is híveivé kell szegődnünk, mert győzelme úgyszólván bizonyos, hisz a theologia és metafizika, ha lassan is, de folytonosan veszíti a tért vele szemben.

Comte-nak a szociológia tudománya körül speciális érdemei is vannak azon kívül, hogy a szociológiai elméletek egyikének megalapítása az ő nevéhez fűződik. Ő adta ugyanis a szociológiának ezen mai elnevezését is, – első műveiben még maga is csak a „társadalmi fizika” (*physique sociale*) megjelölést használta, – a tudományok általa

¹⁾ Megbízható Comte-bibliográfiát ad Pékár K: A filozófia története 360. A Comte szociológiája legjobb ismertetésének újabban a francia Alengry 1900-ban megjelent művét (*Essai hist. et crit. sur la sociologie chez A. Comte*) tartják.

²⁾ Ez a minősítés azonban csak gyakorlati eszméire vonatkozik, amelyeket ifjúkori írásaiban és első nagy művében: a Pozitív filozófiában (*Cours de la philosophie positive*, 1830-1842) hirdetett s nem azokra, amelyeket második nagy munkájában, a Pozitív politikában (*Systeme de politique positive ou traité de sociologie, instituant le religion de l'humanité*, 1851-1854). – V. ö. Menzel id. m. 36.

felállított rendszerében¹⁾ pedig a szociológiát tette a hierarchia legmagasabb csúcsára s egyszersmind az összes társadalmi tünemények egyetlen tudományának deklarálta, amelyhez a többi társadalmi tudományok csak mint részek az egészhez viszonylanak. Persze azóta az idevo-

¹⁾ A tudományok osztályozása tekintetében Comte a fogyó általánosság és a növekedő bonyolultság törvénye alapján úgy sorozza egymásután a tudományokat, hogy a sorrendben következő mindig a jelenségek kisebb területét ölelje fel, mint az előbbi, de mindig oly jelenségeket, amelyek az előbbi tudomány által tárgyaltnál bonyolultabbak s nélküle meg sem érthetők; a tudományok hierarchiáját a matematika, astronomia, fizika, kémia, biológia, szociológia sorrendben ábrázolja; igaz, hogy későbbi elmékedéseiben hetedik tudományul az erkölcestant is fölvetette, ez azonban, mint Lewes (III. 529) rámutat, az osztályozást nem ingatja meg. Megjegyzésre érdemes itt azon kevésbé ismert körülmény, hogy Comte tudományfelosztásának alap gondolatai szintén megtalálhatók már Saint Simonnál is, ennek posthumus és Mémoire sur la science de l'homme c. 1859-ben megjelent dolgozatában. (L. Rácz L.: Comte Á. Bp. Szemle 1898. 96. k. 46.) Egyébként Comte-ot a tudományok ez osztályozásában, amint Rácz L. (id. m. 38.) megállapítja, a metafizikától való irtózás vezette; első helyre azokat a tudományokat sorolta, amelyekben semmi metafizikai elem nincsen s ezektől teszi függővé azokat, amelyek ily elemet tartalmaznak. A matematikától és astronomiától a szociológiáig a tudományok egyre csökkennek tudományos tisztaság tekintetében. Ez utóbbiakat is fokozatosan meg kell tisztítani a metafizikai szellemtől s a pozitív tudományok rangjára emelni. Az igazság ismérve Comte számára a metafizika távolléte. – Comte osztályozásán kívül mint e probléma legemlegettebb megoldásait főlemlitem itt Ampère (1775 – 1836), Whewell (1795-1886), Spencer (1820-1903) s Wundt (1832) rendszereit is. *Ampère* alapfelosztásában a *kozmológiai* vagyis az anyagi s a *uoológiai* vagyis a szellemi jelenségekkel foglalkozó tudományokat különböztet meg, további felosztásában azonban szinte áttekinthetetlenül bonyolulttá lesz. *Whewell* szerint az induktív tudásnak – s szerinte az igazi tudás csak ilyen lehet – bizonyos, maga az elme által adott alapfogalmakból kell kiindulni; aszerint, hogy bizonyos tudományoknál mely alapfogalom a kiindulási pont, classificálhatók a tudományok is; így a térnek a geometria, a számnak az aritmetika, a mozgásnak a mechanika, a célnak a szerves tudományok, a kötelességnek az ethika felelnek meg. Ennek az osztályozásnak a sarkpontja, azaz az alapfogalmak felállítása körüli nyilvánvaló önkényesség a hibája. *Spencer* 1. absztrakt-, 2. absztrakt-konkrét- és 3. konkrétokra osztja a tudományokat, (absztrakt a matematika, absztrakt-konkrét a mechanika, fizika, kémia, konkrét az astronomia, geológia, psychologia, szociológia), míg *Wundt* újabban nagy keletnek örvendő s helyeselt felosztása a következő: mindenekelőtt meg kell különböztetni 1. az egyes tudományokat és 2. a bölceletet. Az egyes tudományok vagy formálisak, mint a matematika, vagy reálisak. A reálisak ismét kétfélék: 1. természettudományok 3 alosztálylyal, 2. szellemi tudományok. A szellemi tudományokat alkotják: I. a psychologia, a szellemi tünemények általánqs tana, II. a szellemi alkotások tudományai

(közgazdaságtan, politika, jogtan, theologia, művészetek elmélete, speciális módszertan), III. a szellemi alkotások fejlődésének tudományai: a történeti tudományok. Viszont a bölcelet föloszlik a) ismerettanra (logika, ismerettörténet, ismeretelmélet) b) elvek tanára. Utóbbi keretében újra meg kell különböztetni 1. az általános elvi tant vagyis a metafizikát és 2. a különös elvi tanokat; ezek ismét: I. a természetbölceletre, II. a szellem bölceletére (a) a szellem általános bölcelete, β) az egyes

natkozó fölfogás is jelentékenyen megváltozott s ma a szociológia mellett elősmertetik önálló létjogosultsága számos más társadalmi tudománynak is; ma a szociológia igazi feladatát abban látjuk, hogy a különböző társadalmi tudományok pozitív eredményeire támaszkodva,

szellemi alkotások, mint az erkölcs, jog, aesthesis, vallás bölcselete.) III. az emberiség fejlődésének elméletére (történetbölcselet) oszlanak. (L. Wundt: System der Philosophie. (1889) 23-35. – Továbbá a tudományok felosztásának problémájára általában Finkey kitűnő összefoglalását: Finkey: A tételes jog alapelvei és vezéreszméi (1908) 20. s köv.

A magyar irodalomban *Pulssky* Ágost (id. m. 1-16.) igen elfogadhatólag javította meg Comte osztályozását; a tudományok élére a tárgyi logikát teszi, amely ama törvények rendszerét adja, amelyek lehetővé teszik, hogy az emberi értelem a jelenségek csoportosítását egyáltalán eszközölheti. Ezután, nagyjában tehát Comte sorrendjében, a matematika, mechanika (fizika és kémia), biológia következnek. A biológia után külön, önálló tudománynak illeszti be a lélektant, ami után a szociológia következik, míg mind e tudományok lehetséges összefoglalását a filozófia tárja előnk. Újabbán *Pekár* K. tett idevonatkozólag kísérletet *A tudományok természetes osztályozása* c. alatt (Athaenum. 1901. 588. köv.), amely a Whewell-, Comte- és Wundt-féle összeegyeztetésének látszik. Szerinte a tudományok tárgya az összes jelenségek, a Minden. Ezt a Mindent mi a tér és az idő formájában fogjuk föl, a tudományok tárgya tehát a térben egymás mellett levő s időben változó testek; de a tér és idő elvont felfogó formái szerint elkülöníthetem e változásokat maguktól a testektől s külön foglalkozhatom először a testekkel, csak úgy, amint a térben jelentkeznek, azután a változásaikkal. A tudományok természetes felosztása mindezekhez képest azon tudományokat teszi az első helyre, amelyek a testekről, változásaikkal most nem törődve, s őket csak a tér formájában fogva föl, a legáltalánosabb isme. reketek adják. Ezek a matematika és a geometria, mert mind a kettő, az időről nem tudva, csak maguknak a testek szám- és alakviszonyainak tudománya. Miért is ezeket *alaptudományoknak* nevezzük. – Ezután az következnek, hogy most már viszont csak a testek időbeli változásait vizsgáljuk s a térbeli elhelyezkedésükkel nem törődve, csak azon változásaikat vegyük szemügyre, amelyeket mi az idő formájában fogunk föl. Azonban míg a térbeli ösmeretekkel külön is foglalkozhatni, az időbeli-ekkel külön, a térvizonyokat figyelmen kívül hagyva, ezt nem tehetni. Bármennyire akarnám is csak az időbeli változásokat tekinteni, a testek térbeli viszonyai ezeknél is mindig annyira előtérben lesznek, hogy lehetetlen őket figyelembe nem venni. A testeket ezen változásaikkal egyetemben, a fizika és kémia vizsgálja, amaz csak a külső, emez a belső, szerkezetbeh változásokat fejtegetvén. A fizika és kémia tehát az összes térbeli testek összes időben képzelhető változásaival – mert a fizikai és kémiai változáson kívül másfajta változások nincsenek – foglalkoznak s így általánosság szempontjából rögtön a matematika és geometria után következvén, P. őket *másodrangú alaptudományoknak* nevezi. Az első- és másodrangú alaptudományok illetén, a két fölfogásbeli formával, a tér- s az idővel kapcsolatos elkülönítése után, amely mindenkép Whewellre emlékeztet, P. a többi tudományokat a tárgyalt jelenségek általánosságának foka szerint sorozza. (Comte-féle elem) így következnek egymásután 1. astronomia, 2. geofizika és geológia, 3. mineralogia, 4. biológia és pedig ennek általános és különös részei (utóbbiak a botanika, zoológia, anthropologia különböző kiegészítő és áltudományokkal), 5. psychologia és 6. a „szellemi tudományok” (Wundt-féle elem). Ezek uis mind a psychologiai jelenségek körével, az emberi

az összes társadalmi jelenségek egységes, rendszerező bölcselete legyen.¹⁾

Comte bennünket most érdeklő tanításának az a lényege, hogy az emberi lélekben rejtőznek mindazok a tényezők, amelyek őt az embertársaival való egyesülésre bírják, tehát az ember lelkének ismerése adja meg a kulcsot a társadalom megismerésének kezdetéhez is. Megkülönbözteti a társadalom statikáját és dynamikáját; a statika a társadalmat nyugvó állapotában elemzi, vagyis azt keresi, hogy milyen törvények érvényesülnek egy adott időben jelenlevő, quasi mozdulatlan társadalomban, – ellenben a dynamikának az a kérdése, hogy mily szabályszerűségeket ural a mozgó, vagyis a fejlődésben levő társadalom, mik a társadalmak evolúciójának a törvényei s mindezen, vagyis a szociális statika vagy dinamika körébe vágó kérdésekre az emberek lelkében fekvő momentumokban keresi a feleletet.²⁾

A statika főkérdése: mi tartja össze az egy adott pillanatban jelenlevő társadalmakat, vagyis miért élnek az emberek együtt, társaságban. A régi természetjogi felfogás erre azt a feleletet adta, hogy azért, mert az emberek fölismerték a társulásban való előnyöket, tehát ész-okból. Comte a lelki, érzelmi indítékokat helyezve előtérbe, azt mondja, hogy az embert vele született jóindulatú természete ösztönyszerűleg vonzza a hozzá hasonlókhöz (spontan sociabilitas), vagyis a végeredményben az altruisztikus érzelmek a társadalmak kovásza. Ez az első pillanatra különösnek látszik, hisz ha széjjelnézünk magunk körül, mindenütt az önzésnek, az egoizmusnak tünetei tűnnek szembe. Ez az ellenvetés azonban rendkívül sokat vészít súlyából, ha meggondoljuk, hogy a társadalom a családon épül fel, már pedig a családi

elme alkotásaival foglalkoznak. Ide tartozván I. a történelem, II. az emberi elme gyakorlati irányú cselekvéseivel foglalkozó tudományok, mint az ethika, theologia, paedagogia, jogbölcselet, államtudományok, szociológia stb., III. az emberi elmének a szépet kereső aesthetikai tevékenységével foglalkozó tudományok, mint az aesthetika, a képzőművészet, a zene, a költészet elmélete s ezek története stb., IV. az emberi elmének az igazat kereső tudományos tevékenységével foglalkozó tudományok, mint az ismerettan és a logika, továbbá az ismeretek kifejező eszközével foglalkozó nyelvtudomány, a tudományok története, a filozófia története s maga a filozófia is, mint az egyes tudományok rendszeres s egységes egészbe foglalója, a Spencer „teljes egységbe illesztett ismeret”-e.

¹⁾ L. fentebb a szociológiáról adott definitiot. Továbbá: Tihanyi L.: A jog-történet a szociológiához való viszonyában. Athaeneum. (1909.) 313.

²⁾ A szociológiának statikára és dynamikára való ez a felosztása párhuzamos azzal a másikkal, amely a szociológiát három általános teóriára osztja föl s amelyet Comte nyomán irodalmunkban Kun S. fejtett ki. (Athaeneum, 1897. 95. köv.) Ezek a teoriák: a társadalmi szervezetet (amelynek a tulajdon, a család, a kormány s a nyelv az alkotó elemei) s a társadalmi egyensúlyt – statika –, továbbá a társadalmi haladást – dinamika – tárgyalják.

életen belül kétségtelen az altruista érzelmeknek az egoisztikusokon való győzelme. A szociális statikának főtörvénye a szolidaritás vagyis a különböző társadalmi elemek egymásra kiható összefüggése.

A dinamikai kérdésre: mi az oka a társadalmak fejlődésének, tökéletesedésének: Comte szintén a lelki tényezőkben találja a feleletet. Tagadhatatlan úgy-e, hogy a mi mostani társadalmunk tökéletesebb az ó-kor egyiptomi vagy indiai, kasztokra szakadozott, vagy a középkor hűbéri rendszerű társadalmainál? Mi az oka, hogy eddig haladtunk s hogy tovább is fogunk haladni? Az emberi haladást Comte szerint mindenesetre előmozdítják a *hiány érzete*, amely mindig egy jobb elérésére sarkal; a *halál*, amely az elöregedetteket, aggodalmaskodó kerékkötőket elviszi s a *népesség gyors szaporodása* is, amely körülmény mind mozgékonyabbá teszi a társadalmat; azonban ezek csak másodlagos tényezők, a szociológia lélektani irányzata szerint a társadalmi haladás lényegileg csak a szellemi haladásnak a terméke. Amint lassankint halad az emberi szellem, tökéletesedik az emberi értelem, a mind okosabbá váló ember mind tökéletesebbre formálja a társadalmat is, melyben él. Tehát: ahogy az emberi elme átalakul, amint magasabb és magasabb szinten állanak azok az eszmék, amelyek a társadalmon uralkodnak, úgy és annak megfelelőleg alakul át a társadalom is és benne minden tényező: állami és gazdasági berendezkedés, tudomány, művészet. Comte szerint az emberi gondolkodás 3 ilyen átalakulási fokozaton ment keresztül – ez a híres *loi des trois états*: – 1. a theologiai fokon az ember minden tüneményt, amelyet nem tud magának egyszerre megmagyarázni: azonnal valami természetfölötti okra vezet vissza; amikor ily kezdetlegesen gondolkozik még az ember, akkor még persze a társadalma is kezdetleges: folytonos harcokat viselő katonai társadalom; a theologiai korszaknak 3 alkorszaka a fetiszizmus, polytheizmus és monotheizmus periódusa; – 2. a metafizikai fokon, amelyben ismét a protestantizmus, filozófizmus és a forradalmi szellem korszakai különböztetendők meg: a természeti jelenségeket elvont fogalmakkal, eszmékkal magyarázzák; ebben az időben a társadalom felhagy már a harcos hódító politikával s legfeljebb a külső védelemre szorítkozik, bent pedig a törvények tartanak rendet s így a jogtudósoké a vezetőszerep ¹⁾ – 3. a pozitív fokon, amely éppen a mi korunk-

¹⁾ C. történetbölcseletéből példakép idézzük a következő kivonatos fejtegetéseket: A monotheista uralom jellegzetes tulajdonságait a katholicizmus valósította meg legjellegzetesebben, de igazi uralma csak rövid ideig, két évszázadon keresztül tartott: VII. Gergelytől VIII. Bonifácig (1073-1303.), innét kezdve állandó a hanyatlás: a papság szellemének elernyedése, aminek a franciskánusok és dominikánusok hiába próbálnak gátot vetni, s a herotikus törekvések terjedése. A katholicizmus hanyatlási ideje tkp. 5 évszázadon át tart s az első kettőben: a XIV–XV-ben e

ban kezdődik, a teljesen kifejlődött emberi elme már teljesen meg képes ismerni a jelenségek kapcsolatát, a végső okok tekintetében pedig megnyugszik tudatlanságában. Az az értelmi anarchia, amelyet eddig a pozitív és a theologico-metaphysikai gondolat küzdelme idézett az újkor emberiségére, ebben a korban megszűnik, mert az emberi szellem fejlődése a theologiai és metaphysikai gondolkodást ekkorra már minden tudományból kiűzi. – S itt kell ráutalni arra, hogy a tudományok Comte-féle osztályozása voltaképen szintén az emberi szellemnek a pozitívizmus irányában haladó fejlődését ábrázolja, vagyis benne a tudományok abban a sorban következnek egymásután, amelyben azok pozitívekké lettek. A pozitív szellem fejlődésmenetének genetikus képe ez a Comte-féle *classificatio*; a matematika s a természettudományok azért állnak elől, mert bennük már rég a pozitívizmus uralkodik, s a szociológia azért áll legvégül, mert a társadalmi tünetenyeket legtovább magyarázgatták az emberek a lényegek és célok feletti meddő *speculatio*kkal.¹⁾ Amikor a szociológia is pozitívvá válik, amikor tehát a vallás és a metafizika a társadalmi magyarázatok köréből is kiküszöböltetik: ez az időpont jelenti tulajdonkép ama pozitív korszak eljövételét, amidőn csak a tudomány lesz a népek sorsának intézője. A tudósoknál lesz a szellemi hatalom vezetés, az ő tanácsuk mérvadó minden politikai akcióban s az ifjúság nevelésére nézve, a világi hatalmat pedig, amely az azelőtti fejlődési korokban a nemes-ségnél és katonaságnál, majd a jogászoknál volt, ebben a már úgyszólván kizárólag békés polgári munkának élő ipari társadalomban az ipari élet vezetői fogják kezelni.

Comte-nak ezen nem kis részben szintén Saint-Simontól – aki az *Organisateur*-ban már 1820-ban megírta, hogy régebben a szellemi téren a theologia uralkodott, de most a tudomány lép helyébe, – örökölt tanítása a fejlődés sorrendjéről, iskolát teremtett; kiváló történetírók tették részben magukévá ezt a gondolatmenetet s igyekeztek azt igazolni. Közülük mint legösmeretesebbek, Buckle: *Anglia művelődéstörténete*-vel, Quinet: *A francia forradalommal*, Fustel de Coulanges: *Az ókori község-gel* és Müller Miksa említendő. Ellenben az angol filozófus: Huxley szerint a tudomány emberei az effajta törvényeket nem szokták figyelemre méltatni,²⁾ amely kritika, ha Comte újszerű vizsgálódásai

felborulás első tényezői voltaképen maguk a scholasticusok, köztük elsősorban Aquinoi Tamás, majd a legisták voltak; a XVI–XVIII. század forradalmi mozgalma két korszakra különíthető: a protestantizmus s a XVIII. századbeli deizmus korszakára. (L. Bokor: *Sociologia*. M. Pih. Szemle. VIII. 336.)

¹⁾ L. Pauler Á. fejtegetéseit *Lévy-Brühl*: *La philosophie d'A. Comte* c. könyvismertetésében. Atheneum (1901.) CGC.

²⁾ Reden u. Aufsätze (Német ford.) 149. – L. Menzel 37.

által szerzett érdemeinek előismerésében meg nem is gátolhat, de az eljövendő pozitív korszakra vonatkozó, tisztára utópisztikus tanítással szemben mindenkép helyén volt. Hiába! – a Comte óta elmúlt idő épenességgel nem váltotta valóra azt a reményt, hogy az exakt kutatás a legmélyéig áttetszővé teszi majd az ember előtt a valóságot, hogy megoldja majd az élet és világ minden rejtélyét.¹⁾ A „pozitív” korszak úgy látszik nem akar eljönni.

Hibáztatják továbbá Comte-ban azt is, hogy az emberiséget az egységes fejlődésben összefüggőnek tanította, amiben egyébként nemcsak Saint-Simonnak, akit általán mesterének szoktak tekinteni, volt tanítványa, hanem Turgot-nak és Condorcet-nek is, főleg azonban Pascalnak.²⁾ Az is bizonyos, hogy a theologiai, metafizikai és pozitív korszakok ily módon s a maguk, Comte szerint jellegzetes körülményeit magukkal hozólag egymásután következését a világtörténelem adataival nem sikerült összhangba hozni, – e korszakok közt oly nagy az aránytalanság, hogy az bizalmatlanságot kelt a felosztási alappal szemben. A theologiai kor 20000 évig, a metafizikai csak három századig, ellenben a pozitív örökké tartónak van kijelentve! – Mindenképpen jogosulatlan továbbá a theologiai korszak jellemezésével kapcsolatos azon állítása, mintha a vallásos életfölfogás semmi egyéb nem volna, mint egy természetfölötti kiszámíthatlan önkényű lénybe vetett hit, s éles. engesztelhetetlen ellentét állana fenn vallás és tudomány között. Hisz a szív és lélek örökkön felvetődő végső kérdéseire a tudomány sohasem fog választ adhatni, ezek a problémák mindig csak a vallásos hitben fogják megtalálni válaszukat. S minél messzebbre tudjuk kivetíteni a tudomány fényét, világánál annál több megoldhatatlan rejtélyre akadunk; a tudományok, mint Paulsen mondja, minél mélyebbre hatoltak, annál nagyobb homályba vezettek.³⁾ Ezért igaz, hogy vallással csak a féltudomány van ellenséges lábón, de az igazi tudomány nem lehet el nélküle. Aminthogy élete végén maga Comte is kénytelen volt egy vallásos rendszert konstruálni, amelyet ugyan szintén *pozitív* vallásnak nevezett, de amely mégis csak amaz öröktől egyforma vallásos szükségletből fakadt.⁴⁾ A metafizikával szemben

¹⁾ Paulsen: A filozófia jövő feladatai 11.

²⁾ Gumplovicz: Grundr. der Sociologie (1905.) 7.

³⁾ Id. m. 11.

⁴⁾ Ráczy L.: Comte A. élete és philosophiája. Bp. Szemle 1898. 96 k. 47. – A Comte pozitív vallásáról e helyen csak ennyit: a humanitás vallására vonatkozó tanait már a Pozitív politikában körvonalazta, a Catéchisme positiviste-ben (1852.) és az Appel aux conservateurs-ben (1855.) pedig közelebbről is kifejtette. – Ebbeli tanait, amelyek annyira magukon viselték az ő szubjektív érzelmeinek bélyegét, hogy a vallás szent szüzéül is saját kedvesét, Clotilde de Vaux-t, egy a férjétől elvált nőt tette meg, csak kevesen tették magukévá; ezek azután Parisban Lafitte

hasonlóképp igazságtalan. Mert ha nem is tekintjük már a metafizikát a tudományok koronájának, de mint olyan disciplina, amely a kozmológiai és onthológiai problémák tekintetében megnyugtatót végett hypothesis-eivel áttapogat a transcendentális világba, sohasem lesz fölösleges; a Du Boys-Reymond ignorabimus-ának quietisztikus álláspontját a nyughatatlan ember nem akarja magáévá tenni. És amint nem tudott szabadulni Comte a vallásos felfogástól, ép úgy van ez a metafizikai elemekkel is, amelyekkel telvék fejtegetései.¹⁾ Vagy az emberiségnek

Péter, a Collège de France tanára fősege alatt pozitivista hitközséget is alkottak. Ugyaníly községek találhatók Angliában és Brazíliában is.

A humanitás vallásának alaptanai, hogy a legfelsőbb lény – amit ő nagy lénynak (le grand Etre) nevez, – az emberiség, ennek előbbremenetelét szolgálja az egész társadalmi beosztás, melyet Comte szociokráciának nevez s amelyben – Clotilde iránt érzett misztikus imádatának megfelelőleg – domináns szerepe lesz a nőknek is, akik felköltik a munkára ösztönzés érzelmeit. (Pékár K.: A filozófia tört. 231.) Az emberiségnek eredete a föld, a nagy fétis, amely a térben, a nagy milieu-ben létezik. A nagy lény tisztelete abban nyilvánul, hogy az ember javul s ezáltal magát a nagy lénnyel, az emberiséget is tökéletesíti. A személyes vallásos tisztelet tárgya a nő, mert a nemes nő a nagy lény legalkalmasabb megszemélyesítője. A nyilvános tisztelet számára 9 szentséget állapított meg és pedig 1. A présentation (bemutató a papság előtt.) 2. Az initiation 14 éves korban, mikor a gyermek az anya iskolájából a pozitív nevelésre kerül; ennek alapelve az egoizmus kiküszöbölése; az oktatás tárgya a pozitív filozófia a Comte-féle tudományfelosztás rendszerében; a nevelés során az emberiség fejlődésének ismeretes három kulturfokát kell a gyermekben megismételni, mert a gyermeknek csak azt szabad nyújtani, ami fejlettségének megfelel. 3. Az admission (bebocsátás, 21 éves korban). 4. A destination (hivatáskörbe való belépés). 5. A házasság, férfira a 28., nőre a 21. évben. 6. A maturité (érettség, 42 éves korban). 7. A retraite (visszavonulás, 63 éves korban). 8. A transportation (átváltozás a múlt létből az örökkévalóba). 9. Az incorporation: 7 évvel a halál után következik a nagy lénybe való bekebelezés. (Kozári Gy.: Comte, a pozitívizmus és az evolúció (1905.) I. 29.) Kidolgozta az új vallás naptárát is, évente 84 ünneppel, az emberiség fejlődésében nagyobb szerepet játszott emberek tiszteletére. A pozitív vallás dogmái a szeretet, a másokért élés (vivre pour autrui), mint elv, a rend mint alap s a haladás, mint cél. Comte e vallás-konstruálási kísérletével mindenesetre jogos alkalmat adott arra a megjegyzésre, amely szerint ő maga illusztrálja a hármasság törvényét, de oly értelemben, hogy ugyanazon elménél egyszerre lehet jelen mindahárom állapot: némely dolgok tárgyalásában a pozitív fokon állhat, másokéban azonban csak a metafizikáin vagy theológiain. (Lewes III. 574.) Különben a pozitív vallás, – amely egyébként minden előbbi vallást ép úgy össze szeretne egyeztetni, amint a pozitív filozófia az összes tudományokat – a legszorosabb rokonságban áll a keresztyénséggel, „kevés van a legfelvilágosodottabb keresztyének fölfogásában, ami a pozitívizmussal azonos nem volna, vagy megfordítva, kevés van a pozitívizmusban, mit, amennyiben az életre tartozik, a keresztyének készségesen el ne fogadnának.” (Lewes, III. 578.) Azonban Comte azáltal, hogy különböző részletes vallási szabványokat is konstruált, amelyek azután merőben újak voltak, azt érte el, hogy az új vallás lényegét ezekben a többnyire izetlen külsőségekben látták s ítélték el. (V. ö. Lewes id. m.)

¹⁾ Menzel id. m. 39.

a pozitívizmus állapota felé való haladása nem teleologikus gondolat-e?¹⁾ Szemére hányják továbbá, hogy ha már, amint ő állítja, elérteünk a pozitív korszakba, akkor az emberiség fejlődését már most befejezettnek kellene tekinteni s a további évezredekre, ameddig az emberiség még bizonyosan élni fog, az ő tanítása szerint mi teendő sem maradna.²⁾ Legfőbb tévedése azonban mindenesetre azon állítása, amely szerint a tudományok előrehaladása magában a politikai és szociális téren való tökéletesedést is eredményezné. Az ezen terekre vonatkozó eszmék és ideálok mindenesetre önálló tényezői a társadalmi fejlődésnek, de hogy a társadalmi kérdésekkel semmiféle kölcsönhatásban nem álló tudományágak előbbre menése a társadalmi berendezkedést is megjavítaná: el nem fogadható. Mert ha elfogadjuk a Bentham-féle formulát, amelynél pedig helyesebbet nem tudunk³⁾ s amely szerint a lehető legtöbb ember lehető legnagyobb boldogságának létesítése kell, hogy legyen az állam célja, akkor azt látjuk, hogy ezen céltől az államok rendszerint akkor vannak legtávolabb, amikor bennük legszebb virágzásait éli a tudományos a művészet, Tényleg sokszor az országok, amelyeknek politikai és társadalmi életét igazságtalan és tyrannikus uralkodók a legjobban zavarják, pusztítják és elnyomják, éppen azok a legbámulatraméltóbb szellemi virágzást, az irodalomnak, a tudományoknak és a művészeteknek legcsudálatosabb növekedését mutatják, mert a politika, veszélyeitől s a társadalmi élet köznapiságától a jobb tehetségűeket visszatartják éppen a nyilvános élet szármalmas és szomorúságot keltő viszonyul –, írja nagyon igazán Loria.⁴⁾ Az ilyen idők azok, amidőn *extincto secatu deletisque judiciis* a jók a közpályáktól visszavonulva, kizárólag a szellemi mívelődés minél mélyebb elsajátítására, majd ennek már birtokában, tovább vitelére szentelik magukat. Az ismerős példák többen varnak mint elegen, a renaissance idejére azonban mégis ráutalok. „A XVI. század első tizedei, a renaissance virágzásának fénykora, nem kedveztek a hazafiság fölélesztésének; a gyönyörűség szellemi és művészi élvezetekben, a kedvtelés a jói-élésben és a saját egyéniség kifejlesztésében, megsemmisítették vagy elnyomták a hazáért való gondot.”⁵⁾

Comte pozitívista iskolájának alapelve, hogy minden jelenség fölött abszolút természettörvények uralkodnak, amelyek tehát amazokat, vagyis a mindenséget kivételnélküliséggel meghatározzák (általános

¹⁾ Rác L.: id. h.

²⁾ Menzel id. m. 39.

³⁾ Somló B.: Jogbölcseleti előadásai I. 114.

⁴⁾ Id. m. 42.

⁵⁾ Burckhardt F.: A renaissancekori műveltség Olaszországban (Magyar ford.)

determinismus, déterminisme universal) – ma egész világnézetünk alapja. Őneki magának azonban, bármely nagy hatása volt is egyébként az utána következő filozófusokra, sőt az objectív módszer nélkülözhetetlenségéről, a természetjogi individualizmus jogosultságának tagadásáról, amelyet a fejlődés során a szocializáló humanitárius ösztönnek kell fölváltania, a kultúrtényezők összefüggéséről, az eszmék hatásának jelentékenységéről szóló tanításaival egész korunkra is, – közvetlen követőjéül csak az egyébként életrajzát is megírt Littré-t (1801–1881.) tekinthetjük s még ez sem követte őt mindenekben, mert csak a pozitív filozófiájának tanait tette magáévá, de a pozitív politikáéit már nem, mert ezekben Littré szerint Comte már hűtlenné vált a pozitív methodushoz.

Az azonban el van ösmerve, hogy Franciaországnak Descartes után Comte volt a legnagyobb gondolkozója s Kanttal s Spencerrel együtt ő a legsúlyosabb a XIX. század filozófusai között.¹⁾

Comte tanainak gyakorlati érvényesítésére is törekedett. Társadalmi reformját a cárhoz, a nagyvezérhez, a francia köztársaságiakhoz intézett tanácsokkal propagálja, – míg a humanitás vallása organizációját kisebb leveleken kívül az Appel aux Conservateurs szolgálja. Sőt később egyenesen kalhölikus papi körökhöz fordult; miután ugyanis a szent szűz ábrándképében a pozitívizmusnak a Nagy Lény iránti tiszteletét látta megtestesülve, – a Szűz Anya lévén az emberiség képmása, az istenített emberség – a katholicizmust a pozitívizmus előfutárjának, a hozzá való átmenetre a legalkalmasabb alakulatnak tekintette; szükségesnek látszott hát a katholicusság vezetőembereinek ez irányban való megnyerése. A jezsuita provinciálishoz, mert Comte ezt s nem a pápát tartotta a katholicizmus igazi fejének, való közeledését azonban ott kurtán visszautasították s így kénytelen volt a pozitív egyház létesítéséhez a maga főpapsága alatt Parisban, „az emberiség fővárosában” fogni hozzá. Mindamellet a katholicus egyháznak való fölkinálkozásokkal tanítványainál is, Congreve-, Audiffrent-, Sémérienél is találkozunk, Lafitte azonban helytelenítette az ily naiv próbálkozásokat.

Littré, egyébként a francia nyelvtudomány egyik kitünősége, elvette Comte vallási elméleteit s csak a Cours-ban lefektetett pozitívizmust fogadta el. Kisebb műveken (Analyse raisonnée du Cours de phi!, positive (1845), Application de la phil. pos. au gouvernement des sociétés (1849), Conservation, Révolution, Positivisme (1852), Paroles de phil. pos. (1859), Principes de ph. pos. (1868), Fragments (1876), La science au point de vue philosophique,) s a La philosophie positive c. folyóiratán kívül Auguste Comte et la phil. pos. címmel 1863-ban

¹⁾ Rácz id. m. 22.

megjelent könyve tartalmazza tanításait, amelyek során Comte-nak nem egy tételét kezdi ki, meg a híres hármas törvényt is, ehelyett új törvényt állít fel, amely szerint az emberiség fejlődésében négy korszakot (1. amidőn az embert kizárólag ösztönszerű szükségletei dirigálják; 2. amelyben már vallási és polgári berendezkedéseknek is szükségét érezvén, ilyeneket is megteremt; 3. amelyben a művészeti szükségletek is jelentkeznek (most keletkeznek a képzőművészetek és a költészet nagy alkotásai); 4. amikor a tudomány iránti szükséglet lesz uralkodóvá) lehetne megkülönböztetni. Emiatt Lafitte-ék, az ortodox iskola, amely Comte-t mindenekben követte, a pozitívizmus szétrombolójának tekintette a neológ Littrét, aki azonban azáltal, hogy a pozitívizmus lényegül nem mást, csak a pozitív *módszert* állította oda, egyedül tette annak igazán nagyarányú elterjedését lehetővé.

Méltánylóinak egy másik legnagyobbika: Lewes, vallási tanításaira szintén kijelentette, hogy kénytelen tőle különválni, némely tanár} kétségbe vonni, másokat egyenesen visszavetni, jóllehet volnának közöttük olyanok, amelyek érdemesek volnának arra a meggondolásra, mennyiben lehetne segítségükkel bizonyos nehézségeket eloszlatni; ámde Comte látományai számára nem ily jelentőséget követelt, hanem mint törvényeket adta őket elő.¹⁾

Az orthodox irányzatnak, amelyben különben Comte halála után és pedig 1878-ban némi szakadás állott be, amennyiben a francia és angol hívek egy része s a brazíliai és chilei csoport nem fogadta el mindenben ez iskola fejének, Lafitte-nek tanításait, – az említett államokon kívül, amelyek közül Braziliában oly nagy elterjedésre és befolyásra tettek szert, hogy az ottani köztársaság megteremtését az ő művüknek szokták tekinteni, nagyobb számmal csak Svédországban akadtak hívei. Magyarországon Kun Sámuel alakított a 90-es évek végén pozitívista kört.²⁾

Erről az orthodox iskoláról: Lafitte-ről s a többé-kevésbbé nyomdokában járókról különben rendszerint csak azt szokták említeni, hogy Comte vallásrendszerét is magukévá tették. Holott ezen kívül, habár a humanitás vallásának s a pozitív egyház szervezésének kérdése is az, ami őket első sorban foglalkoztatta, bölceletét is tovább fejtegették; Lafitte, a „directeur de positivisme”, pedig par excellence szociológiai problémákat érintett akkor, amidőn egy „új politika” kifejtésének szükségét hangoztatta, amely egyenesen a társadalmak elmérte lenne.

A lélektani szociológiai irányzattal kapcsolatosan emlékezünk meg két filozófusról, nem mintha Comte-nak a társadalom fejlődésének

¹⁾ Lewes id. m. III. 374.

²⁾ Kozári id. m. I. 77.

indítóokairól szóló tanításait vallották volna, de mert egyébként az általa megalapozott új bölcseleti rendszer: a pozitívizmus alapján és Comte-nak közvetlen hatása alatt állottak. Ezek a francia *Taine* (1828-1893) és az angol *John Stuart Mill* (1806-1873).

Taine-t gyönyörű irálya, behízelgő szellemessége, a különböző filozófiai disciplinák körébe tartozó mondandóinak egy-egy érdekes tárgy körüli csoportosítása a XIX. század utolsó harmadának legkedveltebb bölcseletjévé avatták. Jóllehet Comte-n kívül Spinoza, Goethe, Hegel, Condillac, Mill Stuart, Darwin is forrásai filozófiájának s amidőn az államot organizmusnak tekinti, Spencer követőjeként is jelentkezik: már maga az a körülmény, hogy a pozitív pszichológiával foglalkozott legszívesebben, arra vitte, hogy a különböző jelenségek lényegének vizsgálata során azokban épen e lelki tényezőt tekintse döntő fontosságúnak. Ezen alapfölfogása meglátszik társadalom-filozófiáján is, amelynek tehát Comte szociológiájával való némi rokonsága nem tagadható.

Áll ez a szociológiát elsősorban érdeklő milieu-elméletére. Mert ő milieu alatt nemcsak a közönséges értelemben vett természeti környezetet érti, hanem az értelmi milieut is, amely a tanokat, szokásokat szüli. Az ily értelemben vett milieu az, amely szerinte a faji tulajdonságokon kívül a civilizációkat meghatározza,¹⁾ amint hogy ő a francia forradalom történetében is a forradalom kegyetlenségeit a „souverain nemzetőr” lelki állapotából magyarázza.²⁾ A vallásról való nézetei is emlékeztetnek Comte-ra. Bár a vallási zsarnokságot a gondolkodóra túrhetetlennek tartja, magáról a vallási ösztönről elismeri, hogy az emberi természetben gyökerezik „s nagyon fontos, mint társadalmi kapocs és erkölcsi fék. Valahányszor a vallásos befolyás hanyatlal, mint a renaissance idején, vagy a XVIII. században, az ember különösen féktelelné és kegyetlenné lesz.”³⁾ „Az ősi evangélium még mai nap is legjobb segítsége a társadalmi ösztönnek” – mondja a keresztyénség jelentőségéről.⁴⁾ A lelki tényezőnek, amennyiben ez a vallás formájában nyilvánul, való ezen fontosságtulajdonítás már magában is Comte hatására utal, de még inkább azon tanítás, hogy a jószágos gondviselés keresztyén gondolatát később a haladás pozitív eszméjébe vetett hit kell, hogy felváltsa.⁵⁾

Ezenkívül Tainenek még két, a szociológiára is fontos tételét emeljük ki, amelyeket főleg a *Les origines de la France contempo-*

¹⁾ Bourdeau . A jelenkori gondolkozás mesterei 51.

²⁾ Péterffy Jenő előszava *Taine: Franciaország klasszikus filozófusai a XIX. században* c. műve magyar fordításához (1884.) VII.

³⁾ Bourdeau id. m. 62.

⁴⁾ Bourdeau idézete, id. m. 62.

⁵⁾ Kozári id. m. 100.

raine¹⁾ c. nagy művében fejtett ki. Az egyik, hogy az államnak természete a lassan, fokozatosan való fejlődés, miért is azok, kik az eddigi alapokat lerombolva akarnak egy merőben új alkotmányformát egyszerre megcsinálni, tartós sikerre nem számíthatnak. „... új, alkalmas és maradandó alkotmánynak rögtöni megteremtése oly vállalat, mely az emberi szellem erejét felülmúlja”, amint hogy alkotmányuk épületét a franciák is tizenháromszor rombolták le 80 év alatt.²⁾ Taine másik figyelemreméltó tétele az, hogy a francia forradalom által hirdetett egyenlőségi princípium a társadalom természetével ellentétes s ezért az ezen az elven alapuló berendezkedések szükségszerűleg életképtelenek. Az embereknek szükségük van arra, hogy korlátoztassanak, mert különben alapjában rút és vérengző természetük egymásra uszítja őket.³⁾ Rend, alárendelés és engedelmisség nélkül társadalom fenn nem állhat, már pedig ezek az egyenlőséggel ellentétben állanak.⁴⁾ Az angol pozitívizmus kitűnősége John Stuart Mill, ha mint egyebekben, úgy a szociológiában sem ismeri el Comte minden tanítását, de a vezérelvek igazságát magáévá teszi⁵⁾ s azokon, valamint még inkább a Bentham és James Stuart Mill utilitarianizmusán építi fel a maga higgadt, de mégis eszményekkel áthatott filozófiáját, mérsékelve az utilitarianizmust, pozitívizmust egyaránt. Szószólója az egyéni szabadságnak (On liberty 1859.), nem szabad megengedni, hogy a demokráciákban azt megfojtsa a tömegzsarnokság. (Considerations on representative government 1861). De a merev individualizmust viszont a szimpátia érzése (Utilitarianizm 1863.) kell, hogy temperálja s vigyen

¹⁾ Magyar ford.: A jelenkori Franciaország alakulása I–V. (1881–89.)

²⁾ A jelenk. Franciaország alakulása. Magyar ford. I. 3.

³⁾ Bourdeau id. m. 59.

⁴⁾ Taine milieu-elméletét a büntetőjogban a kriminál-szociológiai iskola tette magáévá.

⁵⁾ Lewes III. 599. – Mill-nek Comte-tel foglalkozó külön munkája: A. Comte and the Positivism. (1865.) Mill különösen a következőket hangsúlyozza: Comte tudományosztályozása, amit Spencer megtámadott, megfelelő, – Spencer nézeteit nem bizonyította. A szociológiát szerinte C. ugyan meg nem teremtette, de e tudomány megteremtését mégis ő tette lehetővé a szociológia egyedül lehetséges azon módszerének megvilágítása által, amely az inductio és deductio közönséges viszonyát megfordítja s e társadalmi tüneményeket mindig összességükben, szoros kölcsönös összefüggésükben vizsgálja és azáltal, hogy a szociológiai kutatás sine qua non-jául a történelmi tanulmányokat állította oda; Mill Comte társadalmi statikáját nem sokra tartja, új mi sincs benne, de a dinamikáját méltányolja s általában igazat ad neki, az emberi szellem fejlődéstörvényét elismeri, a jövő társadalmáról szóló utópiákat azonban elveti. – Hibáztatja, hogy a lélektannak nem juttatott külön helyet a tudományok hierarchiájában s azt is, hogy bár a tudomány filozófiája két részből áll, a kutatás módszeréből s a bizonyítás kellékeiből, C. az utóbbit elmellőzi, vagyis logikát nem ad. (V. ö. Lewes III. 530-569.)

mindenkit arra, hogy az „általános jólét legnagyobb összegé”-re törekedjék. Miért is a mérsékelt, az individualizmusnak jelentékeny concessziókat tevő, azonban a munkásokat mai helyzetükből kiemelő szocializmust tartja a társadalmi és állami berendezkedés jogosult alapelveként; – a vallást szükségesnek tartja, mert az eszmények után való törekvést éleszti, sőt mint a vallás e feladatának legjobban megfelelőt, Comte humanitás vallását állítja oda, mert ennek postulatuma az emberiséggel való egység érzése és az emberiség haladásának, jólétének mély szimpátiája (Essays on Religion).¹⁾

Ezzel befejeztük a Comte-iskola fölötti áttekintésünket, amely azonban a lélektani irányzat azon újabb művelőinek ismertetésére, akik azt számos gondolattal gazdagították, de sokban a többi szociológiai iskoláknak is tettek jelentékeny engedményeket, ezúttal nem terjesz-
kedhetett ki.

VI. A biológiai irányzat szerint, amelynek az 1903-ban elhalt nagy angol bölcsele, Herbert Spencer a rendszerbe foglalója²⁾: minden szervezet társadalom és minden társadalom szervezet: vagyis az élő organizmusok s a társadalom közt a legszorosabb hasonlatosság forog főt, amiből következik, hogy az élőlényekre vonatkozó ismereteink, vagyis a biológia, az élettan, a társadalom lényegére vonatkozó kutatásaink során is a legnagyobb mértékben hasznosíthatók. Ez az eszmemenet először Spencer Social Statics (1851) c. művében jelentkezik s megkülönböztetendő azon túlzó tanítástól, amely a társadalmat nem az organizmussal általában, hanem egyenesen az emberrel hasonlította össze.³⁾

A biológiai iskola tanításai tehát két tételbe sűrithetők, t. i. a társadalom maga is élő organizmus és hogy ennél fogva az élőlényekre vonatkozó törvények, elsősorban pedig a már Heraklitos hirdette fej-

*) V. ö. Pékár K.: A XIX. sz. társadalomfilozófiai termése. Huszadik Század, III. évf. 3.

²⁾ Spencer szociológiai művei rövidebb értekezéseken kívül a következők: Social statics (1851), Introduction to the study of Sociology (1872), Principles of Sociology (1876) és Descriptive Sociology (1874–8). Mindezeknek összefoglaló kivonatát 1. Tegze: Szerves társadalomtan elméletek (Bp. 1900) 255 köv. – Spencerről mint szociológusról 1. Hegedűs Lóránt: Spencer és a szociológia. Húsz. száz. IX. 85 köv.

³⁾ Ez antropomorph rendszerek közül, amelyek tehát a társadalmat egy nagy embernek tekintik, legösmerősebbek Bluntschli tanításai. Ő pl. a társadalomban is megkülönbözteti a különböző életkorokat, nemi különbséget vesz észre (az állam a férfi, az egyház a nő s e kettőnek egymáshoz való viszonya a társadalom életkora szerint változik). Antromorph alapon fejt ki a pártok tanát is, amiben különben Rohmer már megelőzte. Eszerint a radikalizmus a gyermek-, a liberalizmus a férfi-, a konzervativizmus az idősebb férfi-, az abszolutizmus az öreg kornak megfelelő irányzat. (L. mindezekről bővebben Tegze: id. m. 217–225.)

lódési törvény, amelyet azonban igazi rendszerré tagadhatatlanul csak Spencer épített ki, reá is állanak. Amennyiben pedig a társadalomban oly jelenségeket is látunk, amelyeknek megfelelőket az egyéb organikus világban nem találhatni, ennek az az oka, hogy a társadalom már magasabb fokára jutott a fejlődésnek, mint a többi szervezetek, vagyis hyperorganizmus.

Vizsgáljuk meg futtában ezen állításukat.

A társadalom élő szervezet voltát Spencer és követői analógiákkal igazolják. így szerintük a szerves testek egyik legfőbb sajátja a szervetlenekkel ellentétesen, hogy ha nőnek, nemcsak kiterjedésben, de bonyolultságban is növekednek. A társadalmakban is ugyanígy van: primitív társadalomban minden ember vadász, halász és katona is, – de amint a társadalom nő, épúgy bekövetkezik a foglalkozások differenciálódása, mint ahogyan az egysejtű állatnak sincsenek külön szervei a különböző funkciókra, de a magasabb organizmusoknak már igen. – További hasonlóság: az állati organizmusban a szervek közt föltétlen szolidaritás uralkodik, ha az egyik szerv megszűnik működni, a többi sem képes dolgozni tovább. Ugyanígy van ez a társadalmi rétegek között: egyik sem nélkülözheti a másikat. Amennyiben mégis az állati organizmus egyes részeinek elvesztését képes elviselni, hasonló jelenség a társadalmakban is észlelhető: egyének, nemzedékek elveszhetnek, azonban maga az organizmus: a társadalom fönmarad.

Az állati szervezetek három szövetének megfelelő rétegek szintén megvannak a társadalomban: a szervezetre káros hatások távoltartására és az előnyösök beeresztésére hivatott ektodermának a katonák és birák osztálya, az áthasonításra szánt anyagokat feldolgozó entodermának a földmivelő, az életnedveket elosztó mesodermának a kereskedő-osztály felel meg. ¹⁾

Leglényegesebb része azonban az organikus elméletnek az, amely Darwin tanára (Descendenz-Theorie) támaszkodik, elvetve azon óvatosságot, amelyet maga Darwin az ő, a variabilitásról, az átöröklésről, a létérti küzdelemről s a természetes kiválasztásról szóló tanainak az emberi társadalomra alkalmazhatósága tekintetében tanúsított.²⁾ Spencer szerint a fejlődés az a világtörvény, melyben minden tudományunk egységesül, ez az a végső elv, mely minden ellentétet megold, minden jelenséget megmagyaráz; ez a tudományok részletes eredményeiből összeállított főelv, a Synthetikus filozófia, amint maga nevezte. „A tudás minden további haladása megerősíti a természet egységébe vetett hitet és az a felfedezés, hogy fejlődés folyt le és van folyamatban

¹⁾ Loria id. m. 51.

²⁾ Menzel id. m. 25.

vallásban, bölcséletben, tudományban és művészetekben: okot ad azon föltevésre, hogy nincs a természetnek olyan birodalma, melyben ez ne fordulna elő.”*) Megjegyzendő, hogy Spencer a fejlődés egyetemes törvényére vonatkozó s a Darwinéival általában megegyező tanításai alapját nem Darwintól vette át, hanem azokat már Darwin könyvének megjelenése előtt hirdette²⁾ 1855-ben a Lélektan alapelvei I. kiadásában; ő azonban a természetes kimustrálódást a legalkalmasabb fennmaradásának nevezi.

A társadalmaknak épúgy, mint az élőlényeknek, alapsajátossága a fejlődés, amelynek folyamata itt is a rendes szabályszerűséggel megy végbe: az egyszerűből az összetett, az egyneműből a különmű, a szétszórtságból a koncentrálttság áll elő, – a társadalmi sejtet képező családból horda, törzs, nemzet és állam lesz. A fejlődés a társadalmaknak két főtípusát hozza létre: a katonai s a haladottabb: az ipari típust. Amabban a folytonosan háborús viszonyok miatt az egyének főkötelessége, szabadságáról lemondva, a meghódolás saját főnöke előtt, hogy ez a katonai vállalatokat szervezhesse. A militarizmus azonban csak átmeneti alakzat [Spencer ez az állítása ugyan a történelemmel, amely évezredek óta uralkodónak mutatja a militárisztikus típust, éles ellentétben áll³⁾], amelyet végleg az ipari állam fog felváltani. Az industrializmus csak a hosszú béke idején fejlődhet ki, amikor is az egyén már nem áll kényszer alatt, munkája felszabadult. Az ipari társadalom törvénye már nem azt mondja az egyének: „Tegyétek meg ezt, vagy kényszerítlek reá”, hanem csak ezt: „Tegyétek meg, vagy ha nem, viseljétek a következményeket!” Jelenleg az európai államok félig a katonai, félig az ipari állam fejlődési fokán vannak, a militarizmus megvan még, de nem ő már a kizárólagosan uralkodó tényező, –helyette jelenleg egy másik faktort látunk, amely az egyes jogai fejlődésének útjába áll, az államhatalmat folytonosan előtérbe tolja, az egyének jogait nem respektálja s ez a parlamenteknek tulajdonított misztikus hatalom, amely a modern államban az uralkodóknak istentől származtatott jogai helyébe lépett. Spencer ellensége ennek a parlamenti mindenhatóságnak, amely egy többségi határozatot elég erősnek tart arra, hogy az egyének jogait fölforgassa. A szocialistákról az volt a nézete, hogy ezek a jelenlegi önkényes, közös munka (cooperatio) helyébe a kényszerű munkaközösséget kívánván behozni, ezzel a kollektivismussal a társadalomnak a szabadságnélküli állapotba való visszaesését szolgálják s így retrográd célza-

¹⁾ Collins F. Howard: S. H. Synthetikus filozófiájának kivonata. Magyar ford. Bp. 1903. 122.

²⁾ A fajok eredete csak 1859-ben jelent meg.

³⁾ Menzel id. m. 46.

túak. Miért is Spencer borús szívvel látta a szocializmus térfoglalását, amihez járult élete utolsó éveiben az európai vezetőállamokban a militarizmusnak is új életre kelése a hadseregek fejlesztésében, amelyek mind az ő, az állami kényszer folytonos fogyását állító törvénye ellen szólottak.

Azonban annál, hogy a fejlődés tényét adottnak tekintsük, meg nem állhatunk; magyarázatot kell keresni annak okai felől is. Mi az oka annak, hogy egyáltalán van a világon evolúció s különösen, hogy van a társadalmi jelenségek területén?!

A Spencer-Darwin-féle tant rövidre összefoglalva, azt mondhatni, hogy ez a fejlődés okát abban látja, hogy az életért való küzdelem*) során, amelyet az élőlényeknek meg kell vívni, mindég a további létre legalkalmasabb variációk a győztesek, tehát ezek maradnak fönt (ezt nevezik természetes kiválasztásnak), és mert az ily győzelemre vezető tulajdonságokkal bírt egyedek ez előnyös tulajdonságaikat utódaikra is átörökítik (átöröklés): következik, hogy a folyton, napról-napra megújuló küzdelmekből győztesen kikerült, máig fenmaradt egyének csak olyanok lehetnek, akik a legelőnyösebb tulajdonságokkal bírnak vagyis akik relative legnagyobb tökéletességre fejlődtek ki.²⁾ És mert így a társadalmat alkotó sejtek: az egyének, mind tökéletesebbek lesznek, ezzel a társadalom is tökéletesül, vagyis fejlődik,³⁾ de folytonos a fej-

¹⁾ A „létért való küzdelem” nem helyes kifejezés, szolgai fordítása ez a Darwin német követői által használt s sok félreértést okozott „Kampf um das Dasein”-nek, ami sokkal tágabb értelmű, mint az eredeti angol „struggle for life.”

²⁾ Elégge ösmeretes a darwinista tanokkal szemben az az ellenvetés, hogy a descendentia-elmélet a fajok közös ősbeli kifejlődését nem képes megmagyarázni, csupán a fajon belöli fejlődést. Ez a biológia területére nézvést rendkívül nyomós ellenvetés bennünket kevésbbé érdekel, miután társadalmakat úgyis csak egy faj: az ember alkot s így mi csak egyetlen fajnak fejlődési miértjét kutatjuk; ezt a kérdést viszont a darwinizmus által nyújtott felelet kimeríti.

³⁾ Összefoglalásként megjegyezzük itt a következőket: Darwin, amidön az életért való küzdelmet hirdeti a fejlődés okául, nem egészen új ösvényeken halad, mert már Lamarck is tanította, hogy az élőlényeknek az élettelen természettel szemben küzdelmük van, amelyből csak azok jönnek ki győztesen, kik alkalmazkodni tudnak hozzá. Ezen alkalmas szerzett tulajdonságaikat azután az egyének átörökítik utódaikra. Darwin a már Lamarck által hirdetett alkalmazkodáshoz és átörökléshez hozzáfűzte még a természetes kiválasztást és az ezzel kapcsolatos átöröklést is, míg későbbben a Spencer által Darwinnál is darwinistábbnak nevezett Weismann egyedül a természetes kiválasztást tartotta a fejlődés okának, mert szerinte a szerzett tulajdonságok nem örökítetnek át. Darwin szerint az életérti küzdelemben a külső természettel folytatott harcon kívül az élőlények más élőlényekkel is küzdenek és pedig küzdenek: 1. a fajok egymással, 2. az egyének a fajon belül. A fajok küzdelmére jellemző példa a parazitizmus; növények növényeken, növények állatokon, állatok növényeken, állatok állatokon élösködnek. Ebből az is következik, hogy a fajok kölcsönösen függnek egymástól, (fajfüggvénytan, természetháztartástan (oikologia); 1. az árvácska példáját:

Iodés a társadalmi életben azért is, mert van az életérti küzdelemnek társadalomközi faja is, a társadalmak is küzdenek egymással s ebben a harcban ismét érvényesül a természetes kiválasztás, vagyis a harcból mindig az erősebb, fenmaradásra alkalmasabb társadalom kerül

ezt a poszméhek termékenyítik meg, a poszméheket a mezei egerek, ezeket a macskafajták, menyétek, görények pusztítják. A fajok kölcsönös függését mutatja továbbá, hogy a növények táplálkozása (asszimiláció) folytán a növények, akik felveszik az állatok által kilehelt szén-savat, abból visszaadják az állatoknak lélegzésére szükséges oxigént (felfrissítik a levegőt); viszont a növények az állatok kilelegzéséből kapják a szén-savat (a levegő 78% nitrogén, 21% oxigén és 03% szén-sav). De mutatja az is, hogy a növényeknek szükségük van a ragadozó állatokra, akik megeszik a növényevőket; a növényeknek tehát szükségük van a növényevő állatokra is, hogy ezek táplálékul szolgálhassanak a ragadozóknak. Darwin azonban a létérti küzdelemből nemcsak a fajok egymástóli függését magyarázta, hanem azt is, hogy egymásból fajok fejlődnek (Descendenz-theorie), a küzdelemben megmásván. Amíg tehát a Lamarck-féle alkalmazkodás tana csak annyit mondott, hogy az élőlények küzdvén a külső természettel, egyes szerveik a szerint erősbödnek meg vagy gyengülnek el, hogy mily mértékben van rájuk szükség s amely szerve nagy szükség van, az lép előtérbe s ehhez képest alakul át az egész szervezet (transformismus), jnadj ezek a tulajdonságok átörököttnek s így keletkeznek az új fajok, addig Darwin e tekintetbeni gondolatmenete a következő volt: Minden fajnak egyénei közt többé-kevésbé feltűnő különbségek állanak fent. Ezek a kicsiny egyéni különbségek, amelyek létrejöhetnek belső okokból is, de akár véletlenségből is: a variációk. Már most az egyének közt folyván a létért a küzdelemnek 100-féle alakja, ebben azok maradnak fent, akik épen az illető életkörülményeknek megfelelő tulajdonsága, iknál fogva előnyösen különböznek társaiktól; akik pedig rossz tulajdonságokkal bírnak: elpusztulnak. Ámde a fentmaradt variációkban az előnyös tulajdonságok mindjobban kiéleződnek a további harc alatt; úgy hogy ilyen módon szervezetük az előnyös tulajdonság jegyében álló, de ennek megfelelőleg az egész szervezetre kiható átalakulásánál fogva, – ez az amit korrelációnak neveznek, t. i. hogy a test bármely részében történő változás maga után vonja a többi szervek változását is, – mindjobban eltérnek elődeiktől s más körülmények közé jutott, de az azoknak megfelelő előnyös tulajdonságaik következtében szintén fentmaradt testvéreiktől s külön raceokká, majd külön fajokká differenciálódnak. Mi az oka pl. annak, hogy sok állat környezetének színét ölté fel, hogy az északon élő állatok fehérek, a sivatagái homok-sárgák, a földön kúszók szürkék, a fahernyók, a békák zöldek, sok tengeri állat átlátszó mint az üveg? Mert azok az állatok, amelyek véletlenül ily alkalmas színűek voltak, inkább menekülhettek ellenségeiktől, vagy inkább akadtak zsákmányra, mint a többiek, tehát az utóbbiak inkább pusztultak, ezek inkább fentmaradtak s utódokat hagyhattak. Ez a mimicy, amely még tovább is megy, pl. vannak lepke, hernyók, melyeknek teste oly alakú, mint a fák levelei, amelyeken mozdulatlanul ülnek. – A tudomány mai állása szerint azonban kétségtelen, hogy a selectio-elmélet nem elegendő a fajok keletkezésének megmagyarázására; úgy hogy ma a Descendenz-theoria összeomlottnak tekinthető, ezt Plate is bevallja, aki Haeckel örököse, hernyók, jenai egyetemen; a mai darwinizmus voltaképp eklektikus elmélet, amely a selectio-elméletet a neolamarckizmussal, onthogenezissel, a de Vries-féle mutációkkal (spontán fellépő ugrásszerű variációk) egészíti ki. Ez az eklekticizmus azonban csak a biológia fényének lehető megmagyarázására volt szükséges, a szociológia területén kevesebb alkalmazást talál. A mutációs elméletről pl. maga de Vries írja, hogy a

ki győztesként s így a tökéletlen társadalmi szervezetek lassanként mind kirotálódnak s csak a tökéletesebb típusok maradnak meg.¹⁾ A fejlődés okát képező természetes kiválasztásnak a társadalomban is érvényesülésére vonatkozó tanítása vitte őt a parlamentek s az államszocializmus elleni küzdelemre is. Amint a természetbeli fejlődés is a kiválasztás eredménye, a társadalomban is érvényesülni kell annak, még pedig zavartalanul. Már pedig a nép képviselői balga reformjaikkal sokszor útjába állnak a selectionak s ezzel rengeteg káros, vagy pedig egyáltalán hiábavaló munkát végeznek, amit annak a sok törvényes szabálynak sorsa bizonyít, amelyek sosem emelkedtek igazi érvényre. Miért is Spencer a liberalizmusnak egyik feladatát látja abban, hogy a parlamentek hatalmát megbontsa. A jognak a természetes kiválasztás körül nem lehet más feladata, minthogy minden közgazgatási intézkedéstől tartózkodjék. Minden beavatkozás, amivel a törvényhozás a kiválasztás menetét bármily tiszteletreméltó indokokból is befolyásolni akarja, gátja a társadalmi fejlődésnek. Így van ez azon újabb törvényhozási intézkedésekkel, amelyeket szociálpolitikaiaknak neveznek s amelyek különböző humanitárius intézményekkel a nyomorékokat, munkaképteleneket pártolásba veszik s a selectionak őket illető folyamatát akadályozván, az emberi faj elkorcsosítását segítik elő. Spencernek a selectionak a társadalomban érvényesülhetése érdekében tanait többen megtámadták, a vitában azonban a Spencer álláspontja látszódom helyesebbnek. Így amidőn Laveleye azt hányta szemére, hogy az általa oly sokra tartott selectio a nyers erőnek kedvez, már pedig ennek kizárólagos respektálása a társadalmi rend felbontásához vezet: Spencer azt vetette ellen, hogy a term. kiválasztás a társadalomban a társadalmi arravalóságok figyelembe vételével működik, ezek pedig nem csak a nyers erőben, de az értelmi képességekben, a munkabírásban is állanak. Durkheim azt emelte ki, hogy a munkásügyi törvényhozás nincs ellentétben a társadalmi selectio elvével, mert ez csak kinek-kinek egyenlő szabadsága esetén érvényesülhet. Már pedig

lökésszerű variációk tana a fajok keletkezésére ad csak felvilágosítást, az embert azonban állandó típusnak kellvén tekinteni, az ő szociális kérdéseiben a faj keletkezéséről szóló ez elmélet alkalmazásra nem találhat. – Vannak azonban e tárgy felől a mutációs elmélet megalapítójával ellentétes vélemények is. Wilshire a társadalomnak a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenetét per saltum gondolja végbe menendőnek. A marxista Kautsky pedig az ugrásszerű fejlődés lehetőségére vonatkozó tanításait azokkal szegezi ellen, akik az evolúció törvényére hivatkozva, minden forradalom jogosultságát s eredménynyel járhatását eleve tagadják. (Hárnik: A mutáció-elmélet. Huszadik Század. 21. k. 506.)

¹⁾ Az idevonatkozó kérdések bővebb foglalását magyarul l. Somló B.: A természetes kiválasztás az emberi társadalomban c. értekezésében. Hús. Század VI. 406 köv.

a munkás és a munkaadó közt e tekintetben nincs egyenlőség, ezt az egyenlőtlenséget kell a munkásügyi törvényhozás eszközeivel kiegyenlíteni. ¹⁾ Ezzel szemben a spenceri álláspont az, hogy a törvényhozók naponként látható tudatlansága, gyakori morális fogyatékaik épenséggel nem biztathatnak azzal, hogy a Durkheim által kívánt eredmény el is éretik. ²⁾

A fejlődés kérdésével foglalkozó e hosszabb kitérés után folytatnók ez analógiákat, hogy pl. a házasság és család semmi más, csak az állatvilág¹ megfelelő jelenségeinek fejlettebb alakulata, vagy hogy a tulajdon kezdeti alakját a ragadozók által szerzett prédában láthatni, aminthogy az ezen iskolához tartozó írók folytatták is egész ad absurdum, – de akármeddig is vinnék a hasonlatokat, azok még mindig nem bizonyítanak a társadalmaknak az élő organizmusokkal való lényegbeli azonosságát s nem tudnák felejtetni azon alapvető különbségeket, amelyeket az élőlények s a társadalmak közt észrevehetni s amelyek közül mindenesetre a legfontosabb az, hogy az állati szervezet sejtjei egymástól elválni nem tudnak, felbonthatatlanul egymáshoz tartoznak önállótlannul, ellenben a társadalmi sejt: az egyén igenis el tud a többiektől válni, önállóan. Pedig a biológia törvényeinek a társadalomra minden felülbírálat nélküli alkalmazhatósága csak akkor volna megengedett, ha ily különbségek, amelyek miatt Spencer is kénytelen volt beismerni, hogy a társadalom, bár szervezet ugyan, de mégsem egészen olyan, mint a többi, hanem valami „sui generis” organizmus, nem léteznének. ³⁾ Épen ezért a szociológia ezen biológiai irányzata, dacára annak a pompás elme-élnek, amellyel Spencer e tanításokat igazolta, ma már csak a biológusok szemében bír értékkel. Miért?

Mert – s ezzel megfelelünk a biológiai iskola ama másik fő-tantétele felől feltett kérdésre is, hogy t. i. hogyan akarta ez az iskola a biológiai szabályszerűségeket a szociológiában alkalmazni – ezek az analógiák s mindazok a továbbiak is, amelyek szerint a társadalmi fejlődés oka is a Darwin-féle természetes kiválasztás lenne, amely tehát a jókat és erőseket kirostálja a további létre, a gyengéket pedig megőrli, – tekintettel arra, hogy egy ily természetes kiválasztás a

¹⁾ Hogy azonban az ily egyenlő kiindulópontok (equal starting) és egyenlő lehetőségek (equal chance) teremtése valóban feladata a jognak, amely a term. kiválasztás céljait szolgálja, – erre I. Somló: Jogbölcseleti előad. I. 133.

²⁾ Bourdeau id. m. 110–118.

³⁾ Spencer különbséget konstatál annyiban is, hogy míg az egyéni szervezet részei az összesség érdekében működnek, addig a társadalomban megfordítva: az egész működik a részek, az egyének érdekében. Ezen különbség fent vagy fent nem forgása azonban korántsem oly szembetűnő s Spencer csak a saját individualista természetjoga támogatására állítja annyira előtérbe.

társadalmi életben nem is érvényesül s amennyiben érvényesül is, a módosított alakokban, hogy a tiszta alakjához Darwin által hozzáfűző consequentiákat hozzákötni semmiképen sem lehet, – tehát mindez az analógiák csak arra jók, hogy a biológia igazait, de csak a biológus területére nézvést, auxilialiter szintén támogassák.

De azért semmi sem volna tévesebb mint azt hinni, hogy Spencer művei mivel sem vitték előre a szociológiát. Bár éppen az a legnagyobb hiányossága, hogy egy kizárólag természeti társadalmat tart szem előtt s kevés figyelemben részesíti a társadalmi fejlődés azon későbbi korszakait, amidőn már a társadalom tagjai maguk is hozzájárulnak a társadalom fejlesztéséhez s azt öntudatosan, elvek szerint irányozza bizonyos ideálok felé: mégis a társadalom s az organizmusok közötti analógia megszívlelendő figyelmeztetés arra, hogy a társadalom ne az embernek kizárólagos, mesterséges csinálmánya, amelyet kénykedve szerint reformálhatna, változtatgathatna anélkül, hogy az egész veszélybe ne döntse. Ha az élő szervezetben akarunk valami változást előidézni, ugyancsak meg kell válogatnunk az eszközöket, ha nem akarunk félni az egésznek tönkremenésétől s még akkor is legfeljebb az átalakulás megindítására szabad vállalkozni, maga az átalakulás végbevétele csak a természet munkája lehet. S ha nincs ugrás a természetben, nem lehet a szintén természettörvények uralma alatt álló társadalomban sem; – Loria, az olasz marxista filozófus mondja, hogy ama gondolat, amely az összesség helyzetét valamely politikai reform által véli megváltoztathatni, éppoly abszurd, mint az, amely a mondaná, hogy az elefántokat röpködésre lehet ösztönözni. „Az élettudomány céltalannak és a fejlődés ellen valónak tüntet föl mind (erőszakot, minden szélsőséget, minden u. n. radicalizmust.”¹⁾

A Spencer-féle tanból tehát amit bizvást elfogadhatunk, az az, hogy a társadalmi jelenségek is alá vannak vetve a testi élet általános törvényeinek. Emellett, azonban léteznek oly külön társadalmi törvényszerűségek is, melyek nem bonthatók föl maradék nélkül biológiai jelenségek kapcsolataira, ezek lesznek azután a szociológia specialitásai.²⁾ Úgy hogy igazat kell adnunk Comtenak, aki tiltakozik a társadalmi jelenségeknek a biológiával való megmagyarázhatása ellen ehhez a feladathoz ugyanis elengedhetetlennek tartja a társadalmi múltnak a történelem által nyújtott megfigyelését, amit pedig biológiából semmiképen sem lehetne levezetni. Speciális organikus szociológiai tanításainál azonban a társadalomfilozófiára nézve jelentősebb a Spencer általános hatása, tehát azon eszméi, amelyek;

¹⁾ Apáthy: A darwinismus bírálata és a társadalomtan. M. Társ. Szén 1909. 338.

²⁾ Apáthy, id. m. 310.

organikus elmélettel nincsenek szoros összefüggésben. (Mindig csak Spencer társadalomtani s nem a filozófia egyéb ágaira is tett hatásáról szólva.) Az az annak idején Európaszerte uralkodott irányzat, amely a liberalizmusra esküdött s elítélte a szocializmust, amellet azonban a munkásosztályról gondoskodni kívánt: legfőbb erősségét Spencer tanáiban találhatta. Spencer e tanairól újabban az a mind általánosabb vélemény, hogy népszerűségeknek egyszerűen az az oka, hogy Spencer, természettudományos kiindulási pontjával ellentétbe kerülően, maga is természetjogot irt, már pedig a természetjogi rendszerek tudvalevőleg koruk gondolatvilágának, napirenden lévő vágyainak szoktak tükörképei lenni s így a maguk idejében való népszerűségük nem csodálható. A magyar irodalomban Pikler Gyula,¹⁾ a külföldön pedig legújabbban Menzel²⁾ mutatott rá e természetjogi elemekre, amilyenek elsősorban az igazságosságnak egészen Kantra emlékeztető formulázása (Minden ember megteheti azt, amit akar, feltéve, hogy más ember egyenlő szabadságát nem sérti meg) s a 9 szubjektív jognak ezen fölvelnek megfelelő felállítása. Mert az említett jogi fölvel s az abból vont consequentiák is Spencer szerint mind az ember fölött uralkodó természettörvényekből folynának; e törvények ugyanis állítólag a fejlődést a legtöbb ember legnagyobb boldogságának megteremtése felé hajtják, ez állapot volna tehát a fejlődés célja. A legnagyobb szám legnagyobb boldogsága utilitarius elvének jogosultságát azonban bizonyítani ép oly kevéssé lehet, mint általában lehetetlen dolog minden kérdésre vonatkozólag egy és csak egy bizonyos jogi meggyőződés kizárólagos igazságát bebizonyítani (Pikler); miért is azon jogrendszer, amely ezen az elven sarkallik, szintén csak szubjektív, természetjogi lehet. Különösen áll ez Spencerre amiatt, mert ő ebbe a bizonyos legnagyobb számba a jövő generációkat is beleértette s a jelen nemzedéktől áldozatokat követelt a jövő nemzedékek érdekében.³⁾ Ezen postulatum jogosultsága ugyanis semmiképen sem lehet tudományos bizonyítás tárgya.⁴⁾ Szubjektív, tehát természetjogászai gondolatnak tudják be továbbá Spencernek az egyes organizmusok s a társadalmi superorganizmus közötti azt a különbségtételét, mely szerint míg a közönséges organizmusban az egyes részeknek nincs külön érző szer-

¹⁾ Bevezető a jogbölcseletbe (1892.) 98.

²⁾ Id. m. 41.

³⁾ Spencert ezenkívül a voltaképeni utilitarianizmustól még csak az választja el, hogy ő feleslegesnek tartja minden egyes intézményre külön-külön tapasztalati-kig mutatni ki annak hasznosságát. Szerinte elegendő azt eldönteni, hogy az ember felett uralkodó természettörvényekkel összhangban van-e. így az ő utilitarianizmusa deductív lett, míg a Benthamé inductív.

⁴⁾ Pikler id. m. 93. köv. '1

vük, csak magának az egész organizmusnak, addig a társadalmi organizmusnál ez megfordul, ez a maga egészében nem bír ilyen szervvel, ezek az őt alkotó egyének külön-külön. Itt t. i. azt vetik szemére, hogy ezen „cardinal difference” felállításánál eldobja a biológia által e kérdésre is elegendőleg nyújtott analógiát, amely szerint ily központi szervnek az államkormányt lehetne tekinteni, mivel ebből az ő individualisztikus politikai nézeteivel ellentétes, mert a kormány omnipotenciáját helyes berendezkedésnek állító, következtetések folytak volna.¹⁾

Megemlítjük még, hogy Spencer erkölcsstanának szintén az egyén szabadsága a vezérelve, egészen addig a határig, míg nem csorbítja más embernek ugyanilyen szabadságát. Jó az a cselekvés, mely mellett az egyes, valamint utódai életüket úgy töltik be, hogy mások életének betöltését is előmozdítják. A legvégső embertypus a környezethez való ezt az alkalmazkodást annyira ki fogja fejleszteni, hogy el fog tűnni az erkölcsi öntudatnak az az eleme, melyet a kötelezettség szó fejez ki, természetévé lesz az erkölcsös cselekvés: a közboldogság munkálása. „Valamikor – mondja Spencer erkölcsstanának befejezésül – az lesz a jótékonytápot gyakorlónak legmagasabb becsvágya, hogy része legyen – akármilyen csekélyke és ismeretlen része is – az ember alakításában. Az idők folyamán egyre nagyobb lesz azoknak a száma, akiknek legönzetlenebb célja az emberiség tovább fejlesztése lesz. Amidőn majd a gondolat ormairól ki fognak tekinteni fajuknak a messze jövőben fekvő életére, amelynek nem ők, hanem távoli utódaik fognak örvendhetni, csendes boldogság virul számukra abban az öntudatban, hogy elősegíthették az emberiség bevonulását a jövődönék ebbe az országába.” Amint a családi boldogság forrása az altruizmus, úgy a társadalom boldogságának is a mindjobban terjedő, mert mindinkább természetessé váló s nem áldozatnak tekintett altruizmus fog az alapkőve lenni.

A spenceri biológiai szociológia azonban maga is megtermékenyítette a társadalomtan irodalmát.

Követői közül tisztán élettani szociológusok Schäffle, aki valóságos bonctanát adja a társadalomnak s különféle társadalmi szöveteket, segmentumokat, edényeket, idegeket, idegdúcokat sorol elő, – valamint Lilienfeld is. Nietzsche szintén a Darwin- és Spencer-féle kiválasztás alapján reméli az Übermensch előállítását. Ammon egy szociálarisztokrácia létrehozását várja a természetes kiválasztástól, szerinte tehát a darwinizmus a szociáldemokráciára vajmi bús jövődőt jósoló tanítás. Inkább Darwin, mint Spencer követői a szociológiában a hírhedt Haeckel, volt jeni tanár, a monizmus buzgó hirdetője, aki maga

¹⁾ Menzel 45.

is iskolát csinált. Követői közül főleg Schallmayer és Eleutheropoulos az ismerősebbek. Különösen nagygyá lesz azonban az organikus elmélet jelentősége az által, hogy ezt, ha nem is egészében, bizonyos – néha igen nagy – korrektívumokkal a modern szociológusok igen nagy száma tette magáévá; olyanok is egyek az organikus elmélet egy vagy más részének vallásában, akik egyébként egészen eltérő szociológiai irányoknak voltak kezdeményezői.¹⁾

Itt még csak annyit, hogy a fentiek után nem csodálhatólag, az organikus szociológia direkt és indirekt hívei egyaránt, a tanból a legkülönbözőbb politikai következtetéseket szokták levonni; ezt a körülményt érdekesen világítja meg a Menzel adata is,²⁾ amely szerint az organikus elmélet népszerűsítésére közismerten nagyon sokat tett Natur u. Staat³⁾ című német gyűjteményes vállalatnak a Was lernen wir aus den Principien der Descendenztheorie? című pályakérdésére beérkezett munkák bírálói azt konstatálták, hogy a pályázók közt a Descendenz-Theorieből levont politikai következtetéseiket véve szemügyre, az ultramontán párt kivételével, minden politikai irány vallói képviselve voltak. Általában azonban Darwinnak szociológus-követői inkább a radikalizmus hívei, bár türelmetlenségük, ami őket rendszerint jellemzi, Darwin tanainak modorával határozott ellentétben áll. Ő ugyanis „következtéseiben a legóvatosabb volt s távol állott tőle, hogy dogmaként tüntesse föl, amik csak feltevések lehettek.”⁴⁾ Ezen említett szétágazása a véleményeknek jogosulttá teszi azt az álláspontot, amely azt mondja, hogy amint Spencerral szemben jogosult volt a természetjog-írás ráolvasása, ugyanez helyén van a darwinista szociológusokkal szemben általán is, mert a leszármazási elméletet a maguk szubjektív nézetei szolgálatába állítják. A szerint, hogy a társadalomban a létért való küzdelemnek új és új fajtáit veszik fel, vagy a természetes kiválasztáson kívül a társadalomban még egy mesterséges is megengednek, amelyet tehát a jogi szabályok irnak elő, – a legkülönbözőbb eredményekre jutnak. Amire példaként csak a kirívóbb ellentéteket hozom itt fel: a természetes kiválasztásra hivatkozva, a szociálarisztokratikus iskola élén Nietzsche-vel, a kiváló egyes egyénnek, az Übermenschnek a sokasághoz képest előnyös helyzetét tartja jogosultnak, Ammon ellenben az egyes társadalmi osztályok privilegizáltatását. A demo-

¹⁾ Az organikus iskola ezen, mondjuk, indirekt hatásának ábrázolása terjedelmese külön értekezést tenne szükségessé, azért egyelőre megelégszem itt a hatás tényének megállapításával.

²⁾ Id. m. 26.

³⁾ Beiträge zur naturwissenschaftl. Gesellschaftslehre. Eine Sammlung von Preisschriften, Herausg. von Ziegler, Conrad u. Haeckel.

⁴⁾ Apáthy id. h. 314.

kratikus irányzat viszont minden ember egyforma eredetére utal, az előjogokat, különösen a közülök ma is meglevő földbirtokot a term, kiválasztás akadályának s így megszüntetendőnek tartja. Nem hiányzanak az olyanok sem, akik mint Ferri¹⁾ a szocializmust alapozzák meg a darwinizmussal. Az örök béke s a háború hívei mondottjaik igazságát bizonyítgatva, egyformán hivatkoznak rá. S ami a legösmeretesebb, Kidd Benjamin, amidőn felállította azt a tételét, hogy csak azok a társadalmak maradnak fent, amelyekben a jövő generációk érdekének vallásos alapon való tisztelete a lehető legnagyobb²⁾ s így a társadalmi fejlődést attól tette függővé, hogy a természetes kiválasztásnak az egyesre gyakran fájdalmas consequentiáit a vallás hatása alatt mennyiben vagyunk hajlandók a későbbi generációk: utódaink kedvéért, altruisztikusan magunkra venni: – a darwinizmust a vallással egyeztette össze, amire pedig a bár nem nagyon mélyen vallásos, de semmikép sem atheista Darwin maga sem volt képes.

¹⁾ Socializmus u. moderne Wissenschaft. Németre ford. Kurella.

²⁾ Somló: id. m. 117.